

DOĞU-BATI İKİLEMİNDE BİR OSMANLI ENTELEKTÜELİ AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN BATI'YI TANIMA ÇABASINA BİR BAKIŞ

Murat AK*

ÖZET

Girişimci ruhu ve yazdığı çok sayıda eseriyle Ahmet Mithat Efendi Tanzimat Dönemi'nin önemli Osmanlı entelektüellerinden biridir. Avrupa seyahatiyle gözlemlediği Batı'yı maddî ve manevî zıtlıklar temelinde ele almış, maddî yönüyle etkilenmediği Batı'yı manevî yönden tenkit etmiştir. Kendinden önceki Batı gözlemcilerinden daha sağlıklı sosyolojik bir bakış açısı geliştirmiştir. Maddî ve manevî kültür ayrımını Osmanlı için de mümkün gören Ahmet Mithat, geleneksel değerlerine bağlı modern bir Osmanlı idealiyle motive olmuştur.

Batı'yı sosyolojik bir bakışın nesnesi haline getiren Ahmet Mithat, oksidentalizm söyleminin ilk aşamalarından biri olarak karşımıza çıkar. Eserlerinde edebî olmak yerine öğretici olmayı benimsemiştir. Râkım Efendi karakteri ile ideal bir Osmanlı tipi oluştururken, Felâton Bey karakteriyle Osmanlı'daki batılılaşmanın sorunlarına işaret etmiştir.

Anahtar kelimeler: Ahmet Mithat, Doğu-Batı, Osmanlı-Avrupa, oksidentalizm, oryantizm, maddî-manevî, Felâton Bey-Râkım Efendi, modern-geleneksel

A GLANCE AT THE ATTEMPT OF AN OTTOMAN INTELLECTUAL AHMET MİTHAT EFENDİ TO UNDERSTAND THE WEST IN THE EAST-WEST DILEMMA

With the entrepreneur spirit and a lot of works, Ahmet Mithat Efendi is one of the important Ottoman intellectuals in the Administrative Reforms Period of Ottomans. He had a trip to Europe, and he made a new approach with material and moral culture in his observation to Europe. While he admired the West by the material point, he criticized the moral values of Westerners. According to this point he built up a more reliable sociological approach than former observers of the West. Ahmet Mithat who thought the material and moral culture separation appropriate and possible for Ottomans also, had motivated with the idea of modern Ottoman Empire which also linked with traditional values.

Ahmet Mithat, while he makes the West an object of a sociological thinking, he also becomes for us one of the beginning steps for the occidentalism expression. In his all works he chose being a recommender like a lecturer. So, his works have more didactic characteristics than artistic. He made an ideal Ottoman

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. muratak57@hotmail.com

type with the character of Râkım Efendi and with the Felâton Bey he also indicated some problems of Westernization in Ottoman.

Key words: Ahmet Mithat, East-West, Ottoman-Europe, occidentalism-orientalism, material-spiritual, Felâton Bey-Râkım Efendi, modern-traditional

AHMET MİTHAT EFENDİ'YE DAİR

Yaşadığı dönemde ismi kısmen Yeni Osmanlılar'la birlikte anılan; ama fikir ayrılığından dolayı bir Yeni Osmanlı olmayan¹ Tanzimat döneminin önemli yazarlarından Ahmet Mithat (1844-1912); bazen gelenekçi bir modernist, bazen liberal muhafazakâr, bazen Cumhuriyet devrimlerini göremeden vefat etmiş bir Kemalist olarak tanımlanmışsa da o, muhafazarkârlığı baskın olmakla birlikte yazdığı çok sayıda eseriyle kendisi için mutlak bir tanımlamayı yanlış çıkartabilecek her türlü malzemeyi haizdir.² Bir Ahmet Mithat biyografisinde hakkında şöyle denilmiştir: "Ahmet Mithat ölçülü bir modernist, mâkul bir gelenekçi, atılımcı bir tüccar, gerçek bir ansiklopedist ve toplumların zamanla gelişeceklerine kuvvetle inanan bir sosyal Darwinci'dir."³ Bir diğer çalışmada Ahmet Mithat Osmanlı-İslam kültürünün manevî özünü korumak isteyen, bununla birlikte "alafrangalığı bir hayli ilerlemiş olan -o anlamda Batı ile etkileşimli, karşılıklı bir diyalog içinde olan-" bir Osmanlı aydını olarak zikredilmiştir.⁴ "O yerine göre bazen Osmanlıcı, bazen Batıcı, bazen Türkçü hatta bazen bir İslamcı görünümündedir. Aksiyonu tamamen pragmatiktir."⁵ Yine Ahmet Mithat Hıristiyan Batı karşısında bir kelimacı edasıyla İslam'ın müdâfii olarak karşımıza çıkar. Bunu Osmanlı'nın içinde bulunduğu konjonktür gereği yapmıştır. Ahmet Mithat'ın yaşadığı dönemde farklı bakış açılarına mensup insanlarla birlikte hareket etmesi, onun sınırları net, kesin ve keskin bir ideo-

¹ Ahmet Mithat'ın Yeni Osmanlılara belli bir ölçüde yaklaştığını ama Yeni Osmanlılarla hemfikir olmadığını onun şu ifadelerinden çıkarmak mümkündür: "Bağdat'a azimet için İstanbul'a gelip de beş on gün müddet-i ikametimde gördüğüm ahvâl ve zevât ve bunlardan aldığım malûmat ve Bağdat'ta bütün müddet-i ikametimde ahvâl-i mülk ü devlete dair ettiğimiz mübâhesât üzerine fikrimde daha başka mes'ud bir inkılâb hâsıl oldu. Bu inkılâb üzerine nazarımda Yeni Osmanlılık, eski Osmanlılık filân kalmadı. Hele Muhbir ve Hürriyet nüshalarının mevâdd-ı mündericeleri eski ehemmiyetlerini bütün bütün kaybettiklerinden bunları henüz arz u iştihak etmekte bulunanlara hediye eyledim. Ben devletimi milletimi (velev ki âcizâne olsun) büsbütün bir başka nazarla görmeye başladım." Mithat, Ahmet, *Menfâ*, s. 49-50; bkz: Okay Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat*, Ankara 1975, s. 9.

² Bunlardan başka Ahmet Mithat'ın hayatının belli dönemlerinde materyalist eğilimlere sahip olmasına ve Türkçülük ideolojisine de kanştığına dair bkz: Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1979, s. 205, 212. Ülken, Ahmet Mithat'ın gençlik dönemlerinde materyalist eğilimlere sahip olduğunu, bu doğrultudaki bir yazısından dolayı iktidar tarafından sürüldüğünü, ileriki yaşlarında ise daha spiritüalist bir karaktere büründüğünü söyler. Bununla birlikte Ahmet Mithat 1908'de Türkçülük akımının önde gelen isimleri olan Yusuf Akçura, Mehmet Emin, Ahmet Hikmet, Âkil Muhtar'la birlikte "Türk Dergisi"ni kurmuştur.

³ Onaran, Burak, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası - Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 2001, Cilt 1, s. 174.

⁴ Findley, V. Carter, *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*, (çev: Ayşen Anadol), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, Önsöz, s. xi.

⁵ Mithat Ahmet, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretü Yahut Alafranga*, (Yay. Haz: İsmail Doğan), Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 42.

lojik tavra sahip olmadığı, aksiyonunun pragmatist ve konjonktürel olduğunun göstergesidir.⁶

Ahmet Mithat azımsanamayacak kadar çok eser vermiştir. Ortaya koyduğu eser sayısı *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da* isimli eserinde Carter V. Findley tarafından yüz elli kitap⁷ olarak verilmiş; bir başka çalışmada iki yüz yirmi üç eseri olduğu söylenmiş⁸, bir diğerinde ise telif ve çeviri olarak basılmış yapıtlarının sayısının iki yüz kadar olduğu dile getirilmiştir.⁹ Bu konuda en güvenilir bilgi aynı zamanda Ahmet Mithat'ın torunu da olan Dr. Aydın Uluyazman'ın verdiği sayı olsa gerektir. Uluyazman, Ahmet Mithat'ın on sekizi basılmamış toplam 226 eser vermiş olduğunu ifade eder.¹⁰ Ahmet Mithat kitap yayımlamaya 1870 tarihinden itibaren başlar. Altı yıl sonrası olan 1876 tarihine kadar Osmanlı Türkçesi'nde toplam 436 adet kitap basılmıştır.¹¹ Ahmet Mithat'ın kitap yayımlamaya başladığı tarihten altı yıl sonraya kadar Osmanlı'da yayımlanan eserlerin sayısıyla Ahmet Mithat'ın ortaya koyduğu eserlerin sayısını karşılaştırınca ilginç bir durum ortaya çıkar. Ahmet Mithat, döneminde Osmanlı matbuatının belli bir kısmını tek başına temsil eder durumdadır.¹²

⁶ Ahmet Mithat'ın tamamen Batılılaşmayı savunan pozitivist bir yazar olan Beşir Fuat'la samimi bir arkadaşlığının olması ve uzun süre *Tercüman-ı Hakikat* Gazetesinde birlikte yazmaları, Yeni Osmanlılarla isminin birlikte zikredilmesi, ardından 1908'de Türkçü isimlerle aynı safta yer alması söylediğimizi haklı çıkarır mahiyette örneklerdir. Ahmet Mithat'ın Beşir Fuat'la arkadaşlığının samimiyeti, bir pozitivist olan Beşir Fuat'ın bilek damarlarını keserek intihar etmeden önce Ahmet Mithat'a "Ey Hakîm" hitabıyla başlayan bir mektup bırakacak kadar ileri boyutlardadır. Yine Ahmet Mithat'la Beşir Fuat'ı gerçekçilik algısı bağlamında karşılaştıran bir çalışmada "Beşir Fuat, Osmanlı Edebiyatı'na bir Batılı olarak bakmaya çalışmaktadır. Ahmet Mithat Efendi'yle arasındaki en temel karşıtlık da budur. ... Ahmet Mithat'ın muhafazakâr tutumunun aksine, Beşir Fuat'ın ilerlemeye, gelişmeye inanmasıdır." şeklindeki bu ve benzeri tespitlerle bu karşıtlık ortaya koyulur. Bkz: Murat Cankara, *Ahmet Mithat ve Beşir Fuat'a Göre Gerçekçilik*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara 2004, s. 116.

⁷ Findley, V. Carter, *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*, s. 8.

⁸ Onaran, Burak, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası – Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, s. 170.

⁹ "Ahmet Mithat", *Tanzimat'tan Bugüne Yazarlar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2001, Cilt 1, s. 33.

¹⁰ Uluyazman, Aydın, "Hatıralarla Ahmet Mithat Efendi", *Türk Dili Dergisi*, Ahmet Mithat Efendi Özel Bölümü, Sayı 595, s. 607. Torunu Uluyazman aslında bir sempozyum konuşması olan bu metinde Ahmet Mithat'la ilgili ilginç hatıralar nakletmektedir. Ahmet Mithat'ın iki hanımından on çocuğu olduğu, her birinin en az bir yabancı dil bildiği ve en az bir musiki aleti çaldığı, beste yaptıkları... Ahmet Mithat'ın evinin üstünü çok güzel bir tiyatro sahnesi haline getirdiği, yazdığı piyesleri çocuklarından ve komşu çocuklarından oluşan bir ekibe sahnelettiği ve gösterim yaptırdığı verilen ilginç bilgiler arasındadır.

¹¹ Findley, V. Carter, *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*, s. 9.

¹² O dönemdeki sansürün yayımlanan kitap sayısına etkisi olduğu kesindir. Ahmet Mithat'ın padişah Abdülhamid yanlısı siyasî tutumu kendi durumu için bir ayrıcalık ortaya koymuş olsa gerektir. Ahmet Mithat'ın sansürden etkilenmemek için padişahı ilim ve irfanın hamisi olduğunu söyleyerek övmesi gerekmiştir. Bununla birlikte Abdülhamid döneminde sansür olmasına rağmen yayıncılığın gelişmesi ve yeni fikirlerin ortaya çıkması ilginç bir paradokstur. Findley, bu paradoksun en iyi şekilde Ahmet Mithat üzerinde tezahür ettiğini söyler. Bkz: *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*, s. 12. Yine Ahmet Mithat'ın çıkardığı gazete olan *Tercüman-ı Hakikat*'in mali sıkıntısı sebebiyle Abdülhamid'ten destek talep etmesi ve bu desteği görmesi iktidarla arasındaki ilişki açısından önemli bir bilgidir. Bkz: Uluyazman, Aydın; "Hatıralarla Ahmet Mithat Efendi", s. 609.

Ahmet Mithat'ın yazma vazifesi onu, zâtına mahsus matbaayı kurmaya kadar götürmüş ve o, kitaplarını kendine mahsus bu matbaada basmıştır. Büyük oğlu Dr. Kâmil Yazgıç babasının hâtıratından bahsederken bu matbaaya dâir şunları söyler: "Ahmet Mithat matbaacılığın temelini kendi hanesi içinde kurmuş ve litograf taşı ile işe başlamış, sonra bir kasa hurufât almış, bir eski matbaa makinesi bulmuş, kendi yazmış, kendi dizmiş, makinenin tekerleğini anam çevirmiş, formaları halam kırmış, bu suretle Ahmet Mithat bu sanatta içli dışlı yetişmiştir." Dr. Yazgıç hemen ardından Ahmet Mithat'ın çıkardığı Tercümân-ı Hakikat gazetesiyle ilgili ilginç bir hatıra aktarır. "Ahmet Mithat bir gün Tercümân-ı Hakikat matbaasında çalışan arkadaşlarına kızıyor. İhtimal ki o gün fazla asabiydi. Ağzından ağır sözler çıkmış olabilir. Binaenaleyh bütün müdürler, mürettipler, makinistler grev ilân ederek matbaadan çıkıyorlar. Ahmet Mithat matbaa içinde yalnız kalınca kollarını sıvıyor. Kaleme sarılıyor. Birkaç makale yazıyor. Sonra hurufât kasasının başına geçiyor, yazılarını diziyor. Tab' makinesini bağlıyor. Efrâd-ı ailesine çark çevirtiyor. Hülâsa ertesi sabah gazetesini kusursuz olarak çıkarmağa muvaffak oluyor. Müvezziden bir gazete alan arkadaşları hayretler içinde kalıyorlar. Bir araya toplanıp hep birlikte matbaaya geliyorlar. Patronun ellerini öperek af diliyorlar. Öfkesi yaz yağmuru gibi çabuk geçen Ahmet Mithat hepsini affediyor ve onlara mükemmel bir ziyafet çekiyor."¹³

Oğlu tarafından dile getirilen bu iki hatıranın Ahmet Mithat'ın kişiliğine, yazmaya ve yayınlamaya olan arzusuna dair fikir vereceği kanaatindeyiz. Birçok eser veren yazar için muasırları "kırk beygir gücündeki yazı makinesi"¹⁴ demişlerdir. Yine Ahmet Mithat için "hâce-i evvel"¹⁵ isimlendirilmesinde bulunulmuştur. *Hâce-i Evvel* aynı zamanda Ahmet Mithat'ın hesap, hendese, kozmografya, coğrafya, hey'et, hikmet, tarih, tarik-i maişet konularında bilgi veren ve sekiz cüzden oluşan eserinin adıdır.¹⁶ Sanat mektebi talebesi için yazmaya başladığı *Hâce-i Evvel* bir seridir ve bu serinin ilk kitabı Bağdat'ta yayımlanmıştır.¹⁷

Onun kitap yazma ve yayınlaması, okuma geleneği düşük olan bir toplumu bilgilendirme amacına matuftur. Hilmi Ziya Ülken, Ahmet Mithat'ın "Tanzimattan beri memlekete girmeye başlamış olan Batı kültürünü yaymak ve halkta okuma merakını uyandırmak amacıyla" hareket ettiğini söyler. Ülken, Ahmet Mithat'ın kendi tabirini kullanarak, onun "Acem baskısı eski masal kitaplarının hurafeleri yerine halkın kafasına aydın fikirleri yerleştirmek gayesini güdüyor" olduğunu da

¹³ Yazgıç, Kâmil, *Bir Jübilenin İntiba'ları: Ahmed Midhat'ı Anıyoruz*; Haz: Hakkı Tank Us, İstanbul 1955, s. 86-87.

¹⁴ Siyavuşgil, Sabri Esat, "Ahmed Midhat Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Beşinci Baskı, İstanbul 1978, Cilt 1, s. 186.

¹⁵ Sevük İsmail Habib, *Bir Jübilenin İntiba'ları*, İstanbul 1955, s. 78.

¹⁶ Yazarın eserlerinin listeleri için bkz: Koz, M. Sabri; "Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri", *Kitap-İlk*, YKY, Sayı: 54, 2002. Yine bkz: "Ahmet Mithat", *Tanzimat'tan Bugüne Yazarlar Ansiklopedisi*, YKY, 1. Baskı, İstanbul 2001, Cilt 1, s. 30-35.

¹⁷ Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 2, s. 964.

buna ekler.¹⁸ Cemil Meriç ise Ahmet Mithat romanlarının harcıâlem bir ansiklopedi sayılabileceğini, romanların dağınık, derbeder, çocukça ansiklopediler olduğunu söyler.¹⁹ O, akla gelebilecek her türlü konuda halka bilgi ve ders vermeye çalışır. II. Abdülhamit'in Batı'daki edebî tartışmaların Osmanlı Devleti'ne yansımalarına engel olmak için uyguladığı bazı yasakların neticesinde "ansiklopedizm" adı verilebilecek akım yeniden canlanır ve bunun en önemli temsilcisi de Ahmet Mithat Efendi olur. Batıdaki edebî tartışmalardan okurunu haberdar etmekle kalmaz, aynı zamanda din aleyhindeki gelişmeler konusunda da halkı aydınlatır.²⁰ Onu, Hıristiyan Batı karşısında bir kelamcı edasıyla İslam'ın müdâfii olarak görmemiz bundandır. Ahmet Mithat'ı yazmaya azmettirici sâikler Osmanlılığın belirgin sorunları için bir çözüm bulma amacı ve halkı bilgilendirerek toplumu şekillendirme isteğidir. Her konuda ve her alanda bir şeyler yazmış olan Ahmet Mithat'ın eserlerindeki kısmî sathîliğe bu açıdan bakılmalıdır. Findley, Ahmet Mithat üzerine kaleme aldığı eserine, onun her konunun yazarı olması yönünü öne çıkararak başlamış ve "her sanatın çırağı olan hiçbir sanatın ustası olamaz" âtasözü ekseninde Ahmet Mithat'ı her şeyi yazmaya kalkışan, her şeyi bilir 'baba yazar' tavrı takınan, kendi anlayış ve davranışında hüküm sahibi olan bir yazar olarak ele almıştır.²¹ Ahmet Mithat için durum böyle olmakla birlikte, o bu tavrını bizzat konjonktürel sebeplere bağlamıştır. Ahmet Mithat'a göre uzmanlaşma Osmanlı için henüz erkendir. Oğluna tavsiye niteliğinde serdettiği şu sözler ona aittir: "Oğlum! Yalnız bir şeyi öğrenmeli, fakat mükemmel olarak! Yahut her şeyi öğrenmeli, bittabi nâkis olarak! Osmanlılığımızın bugünkü hâline nispetle şu iki şıktan bence ikincisi müreccahtır. Ben sana onu tavsiye ederim. Fakat bundan sonra birincisi müreccah olacaktır. Sen de evlâdına onu tavsiye eyle!"²²

Tanzimat döneminde yaşayan aydınların temel sorunu Ahmet Mithat'ın da sorunudur: Doğu-Batı ikilemi içinde yerini bulmak. Bu Doğu-Batı karşıtlığı Ahmet Mithat'ın bütün eserlerini bir mukayese temelinde inşa etmesine imkân sağlamıştır. Türk edebiyatının en çok eser bırakan velut yazarlarından biri olan Ahmet Mithat'ın kaleme aldığı birçok eser bu ikilemi ortaya koyma ve bir çözüm üretme çabasının ürünüdür. Hikâye ve romanlarında Tanzimat döneminin bu temel problemi üzerine eğilerek, Doğu'nun irfanına sahip ama Batı'yı da bilen ve Batı'nın farkında olan tiplerle, geleneklerinden uzaklaşmış ve Batı'yı sadece sınırsız hürriyetin temsili olarak sathî bir şekilde anlayan zıt karakterler arasındaki

¹⁸ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1979, s. 110.

¹⁹ Meriç, Cemil, *Kırk Ambar*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2003, s. 295.

²⁰ Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay. İstanbul, 1985, Cilt I, s. 51.

²¹ Findley, V. Carter, *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*, s. vi vd.

²² Ahmet Mithat Efendi'nin Mustafa Refik'e ait "Musikinun Tesiri" isimli tercümesine yazdığı takrizden. Bkz. Okay Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat*, s. XV.

çatışmayı ana tema haline getirmiştir. Bu ana tema üzerinde Ahmet Mithat “hem bütüm edebî ve fikrî eserlerinde, Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese ederek, sathî de olsa bir tenkit süzgecinden geçirmiş, o devir için dikkate değer bir sentez oluşturmaya çalışmıştır.”²³

Ülken, Türk fikir hayatında ilk defa Ahmet Mithat ile Batı'nın felsefe problemleri üzerinde düşünölmeye başladığını, o döneme kadar Tanzimat düşünürlerini ve Yeni Osmanlıları tasalandıran şeyin yalnız siyasi düşünceler olduğunu söyler. Osmanlı fikir adamları, Ahmet Mithat'a kadar Batı ile sadece siyasetten kendilerini ilgilendirdiği ölçüde ilgilenmektedir.²⁴ Ülken'e göre Ahmet Mithat'la birlikte bu durum belli bir ölçüde derinlik kazanmıştır. Cemil Meriç de düşüncemiz için bir öncü aramak gerekirse bu öncünün Ahmet Mithat olabileceğine işaret eden şu satırları kaleme alır: “Hepimiz Mithat Efendi'nin çocuklarıyız. İlmîecessüsümüz yüz yıldır onun çizdiği sınırı aşamadı. Rıza Tevfik veya Hilmi Ziya, felsefeyle uğraşan birer Ahmet Mithat. Hüseyin Rahmi'yle Kemal Tahir, hikâyeci Ahmet Mithat'ın devamcıları. Ahmet Rasim'den Ahmet Kemal'e, Peyami Safa'dan Burhan Felek'e kadar her gazeteci bir yanıyla Ahmet Mithat.”²⁵

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yle birlikte Osmanlı her ne kadar Batı'ya açılmışsa da Batı ile tanışıklık felsefe problemleri üzerinde düşünölecek kadar derin bir boyut kazanmayıp yüzeysel kalmıştır. Batı'ya açılan Osmanlı'nın devam eden süreçte bütüm temayülleri Batı'dan yana olmuş ve Batı, onu savunsun ya da savunmasın, bütüm düşünce hareketlerinin seyrini belirleyen bir ölçü ola gelmiştir. Bütüm bir şekillenişin merkezinde Doğu-Batı medeniyetinin mukayesesi yer almaktadır.

Bu mukayeseciliği bir nevi temsil eden Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Devleti'nin resmi görevlisi olarak Stockholm'de beynelmilel *Şarkiyatçılar Kongresi*'ne katılmıştır. Bu kongrede dünyaca ünlü birçok oryantalist vardır. Avrupa'ya olan bu seyahatinde Paris'te bulunan *Dünya Sergisi*'ni de gezen Ahmet Mithat, söz konusu seyahatin ardından gözlemlerini anlatan seyahatnâmesi *Avrupa'da Bir Cevelân*'ı kaleme almıştır. Bu çalışmada, yazarın bu eserdeki gözlemlerinden ve yazar hakkında yapılan diğer çalışmalardan yola çıkarak Ahmet Mithat'ın Batı algısını ve Batı'ya yaklaşımını belirlemeye çalışacak, oksidentalî söylem içindeki yerini konu edineceğiz. Ardından da yazarın alaturka ve alafranga kavramları merkezinde kaleme aldığı ve Osmanlı Batılılaşması'nın gündelik hayatta ortaya çıkardığı sorunları ele alan *Felâatun Bey ve Râkım Efendi* adlı romanda, Ahmet Mit-

²³ Okay, Orhan, “Ahmet Mithat Efendi”, *DİA*, I, 116.

²⁴ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 111.

²⁵ Meriç Cemil, *Kırk Ambar*, s. 11-12. Bu satırlar bu eserin Giriş bölümünü kaleme alan Mahmut Ali Meriç tarafından Cemil Meriç'ten alıntılanarak aktarılmıştır. Mahmut Ali Meriç bu satırların *Kırk Ambar* adlı eserin ilk baskılarında arka kapak yazısı olarak yer aldığını söylemektedir.

hat'ın Doğu-Batı sentezciliğinin mahiyetini ve yazarın Osmanlı Batılılaşması karşısındaki tavrını ortaya koymaya çalışacağız.

BİR DOĞU-BATI MUKAYESEÇİSİ AHMET MİTHAT'IN AV- RUPA SEYAHATI

Ahmet Mithat'ın yaşadığı Tanzimat sonrası dönem; Osmanlı'da birçok toplumsal hareketliliğin, sosyal, siyasal, kültürel değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. İsmail Doğan, Osmanlı'nın bu dönemde dünya siyasetindeki yeri açısından iki belirgin özelliğinden bahseder. Bunlardan ilki Osmanlı'nın uzunca bir süredir yaşadığı kötü gidiş, ikincisi ise Osmanlı'nın kötü gidişi karşısında zamanla büyüyen devasa bir gücün dünya siyasetinde sahne almaya başladığı bir süreçtir. Bu ikinci sürece damgasını vuran olgu da Batı'dır.²⁶ Batı, Batılılaşma, modernleşme, terakkî gibi Batı eksenli kavramlar, Batı'nın teknolojik ve bilimsel hızına ayak uyduramayan diğer toplumlar için buldukları sıkıntılı durumlardan kurtuluşa imkân sağlayacak bir seçenek haline gelmiştir. Diğer bir yandan Avrupa, elinde bulundurduğu maddî gücü ve siyasal ağırlığıyla "dünyayı bilişsel (cognitive) hakimiyetleri altına alıp dış 'gerçekliği' bu hakimiyetin temsillerine uydurmaya çalışma sürecini" öne çıkarmış²⁷ ve bu bilişsel hakimiyetin hegemonik sonucu olarak Batı-dışı toplumlarda 'ekonomik bağımlılık ve denetim ilişkileri' Avrupa'nın çıkarlarının lehinde kurulmuştur.²⁸ Batı, kendi dışındakileri bir "öteki" söylemi geliştirerek algılamıştır. Bu söylemin çizgisinde, "Düşünüyorum öyleyse varım" epistemik öncülünden hareket ederek kendini özne, kendi olmayan öteki'ni bir nesne olarak algılamaya başlayan Batı izleyen, diğerleri izlenenler konumundadırlar. Bu, Batı'nın sahip olduğu bilgiden kaynaklanan kibirdir.²⁹ Bu tavrın ürettiği söylem, zamanla Batı dışı toplumlarda muhaliflerini ortaya çıkarmakta da gecikmemiş ve geçen süreçle birlikte oryantalist sömürgecilik karşıtı Oksidantalist (müstağrip) bir karşı söylem meydana gelmiştir.³⁰ Bu noktada, oksidantalizmin tabiatı itibarıyla bir yenilgi durumunun ortaya çıkardığı, aşağılanma durumundan beslenen bir hareket olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır.³¹ Bu anlamda oksidantalizm, maddî terakkiyât açısından hayli mesafe kat etmiş Batı'nın, Batı'yı geç de olsa fark eden toplumlar tarafından tanınmaya/tanımlanmaya çalışılması, eleştiriye tabi tutulması sürecidir. Bu ise öteki olan hakkında hüküm inşa etme girişimidir. Bu hüküm inşa etme girişiminde "ben" "öteki"ne karşı kendi pozisyonunu da değiştirecektir. Oksidantalizm, oryantalistizm gibi tarih içinde epistemik hâkimiyet sürecinin bir getirisi olarak ortaya çıkan bir yaklaşım olmayıp, daha ziyade sö-

²⁶ Mithat, Ahmet, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahut Alafranga*, (Önsöz'de), s. 31.

²⁷ Findley, V. Carter, *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*, s. 1.

²⁸ Arlı, Alim, *Oryantalizm ve Oksidantalizm Tartışmaları Ekseninde Şerif Mardin*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara 2003, s. 43.

²⁹ Hanefi, Hasan, "İslam ve Batı: Çatışma mı Diyalog mu?", *Cogito*, Sayı: 40, 2004, s. 269-277.

³⁰ Mithat, Ahmet, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahut Alafranga*, s. 32.

³¹ Buruma, Ian, "Oksidantalizmin Kökenleri", *Cogito*, Sayı: 40, 2004, s. 278-285.

mürgeci oryantalist bakışa muhalif bir duruş ve karşı söylem olarak kendini göstermiştir. Oksidantalist söylemin içinde hegemonyacı bir çıkarın olduğu söyleyemez. Ayrıca oksidantalizm, oryantalizmin sahip olduğu akademik disiplin tarihine ve bu tarihin içinde kazanılan tecrübeye sahip değildir. Bu durum, oksidantalizmin aslında kavram olarak oryantalizmin karşıtı gibi görünse de, süreç ve mahiyet olarak fonksiyonunun oryantalizmden farklılığına işaret etmesi açısından önemlidir. Oryantalizmin tarihsel gelişimi ile oksidantalizmin tarihsel gelişim çizgisi birbirinden hayli farklıdır.³²

Yukarıda sıraladığımız sebeplerden ötürü oryantalizm gibi kurumsal bir oksidantalizmden bahsedemezken, Batı'yı bir incelemenin ve gözlemin nesnesi haline getirme anlamında oksidantalist girişimlerden bahsetmemiz mümkündür. Bütün eserlerini Doğu-Batı mukayesesi ekseninde kaleme alan ve Osmanlı'yı içinde bulunduğu durumdan daha iyi bir yere taşıyacak modern bir Osmanlı atmosferi oluşturmaya çalışan Ahmet Mithat Efendi, bütün eserlerinde dile getirdiği Batı'yı, 1889 tarihinde iştirak ettiği *Şarkiyatçılar Kongresi*'nde³³ bizzat görme şansı bulmuş ve aynı seyahatinde Paris'te bulunan *Dünya Sergisi*'ni (Exposition Universelle) gezerek Batı'nın öteki algısı konusunda fikir sahibi olmuştur.

Bu yolculuk Ahmet Mithat'ın daha önce kitaplardan öğrendiği Batı'yı, zihninden gerçekliğe taşıması açısından önemlidir. Findley, "*hakiki Şark*"a gidecek Avrupalılar kafalarındaki Doğu'ya ait ilk imgelerin doğru çıkmasını nasıl bekliyorlarsa, Ahmet Mithat'ın da Avrupa'ya aynı beklentiyle yaklaşarak, bu içinde istihza barındıran durumu tersine çevirdiğini söyler.³⁴ Bu anlatılan durum adeta Ahmet Mithat'ı bir oksidantalist söylemin sahibi haline getirmiştir. Zaten o, *Şarkiyatçılar Kongresi ve Dünya Sergisi*'ni anlattığı hatıratında kendisini bir "*müstagrıp*" olarak tanımlamıştır.

Ahmet Mithat'a göre o dönem için bizim Avrupa hakkında olan malûmatımız fihrist derecesinde bile değildir. Ona göre Osmanlı'nın Avrupa'yı algılayış biçimi yanlıştır. Bu tespitini şu cümlelerle ortaya koyar: "*En büyük fenâlık şunda ki, Avrupa'nın yalnız seyyiâtını görüp mazarrâtını çekmiş olan halkımız, o mütemeddin memleketin hasenâtından dahi nefret gösterir.*"³⁵

Ahmet Mithat, Avrupa'yı gerek kitapların ve gerek farklı vesilelerle görmüş olanların doğru aksettiremediklerini söyler. Avrupa'yı övenler oradaki hayatın ve

³² Bu iki kavramın mahiyeti ve farklılıklarına dair bkz. Arlı Alim; *Oryantalizm ve Oksidentalizm Tartışmaları Ekseninde Şerif Mardin*, s. 40 vd. Arlı burada, oryantalizmin akademik bir disiplin, bir düşünce üslubu ve tüzel bir kurum olduğunu söyler. Oksidantalizm ile oryantantalizm sadece bir düşünce üslubu olmak açısından benzeşmektedirler.

³³ Bu kongrenin nasıl gerçekleştiği ve kongrede bulunan isimler ve teknik ayrıntılar için bkz: Bâki Asiltürk, "*Ahmet Midhat Efendi Müsteşrikler Kongresinde*", Türk Dili, Ahmet Mithat Efendi Özel Bölümü, Sayı 595; s. 570-576.

³⁴ Findley, V. Carter, *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*, s. 12.

³⁵ Mithat, Ahmet, *Menfâ*, s. 56.

ilişkilerin aşırı serbestliğini överken, zemmedenler de aynı sebepten ötürü zemetmişlerdir.³⁶ Batı'nın müspet tarafları bile bu yüzden görmezlikten gelinmiştir.

Benzer bir yanlış Batı'nın Doğu'yu algılayış biçiminde de söz konusudur. Bir Fransız'a Şarklı denildiği zaman bu hüküm Türkleri de Çinlileri de Japonları da kapsamaktadır.³⁷ Batı da Avrupalı olmayan ülkelere benzer algılarla yaklaşmaktadır. Oysa bu ülkelerin din, gelenek ve kültürleri birbirinden oldukça farklıdır.

Ahmet Mithat her iki taraf için de bir algı probleminin var olduğunu belirtmektedir. Bunun başlıca sebepleri sathî bilgi ve önyargıdır. Batı'nın İslam ve İslam coğrafyaları hakkındaki sathî bilgisi ve önyargısı Ahmet Mithat'ın Şarkiyatçılar kongresinde fark ettiği gerçektir. Dünyaca ünlü oryantalistlerin Osmanlı ve İslam âlemine ilişkin eksik ya da yanlış bilgileri Ahmet Mithat'ın dikkatini çeker. Avrupa seyahatinden döndükten sonra kaleme aldığı *Avrupa'da Bir Cevlân* adlı eserinde bakın bu durumla ilgili yazar neler söyler:

*"Hele bunların arayıp taradıkları şey, ilm-i kelâm ile min-cihetin tasavvuf olmak lazım geldiği hâlde, bunların zevkine vusûlden büsbütün baîd oldukları, onlara dair hangi bahis açılrsa, ilk işittikleri mebahisten imişcesine etvâr-ı müteaccibâne ile telakki eylemekte bulunmalarından anlaşılmalıdır. Binâen alâ zâlik, kendilerinin de itiraf eyledikleri veçhile ikmâl-i tedkikât için ulemay-ı İslamiyyeye pek büyük ihtiyaçları bulunup bununla beraber bu çalışkan ve müdekkik adamlara edilecek hizmetin maddî ve manevî bizim için de fevâid ve muhassenâtı inkâr olunamayacağından, bundan böyle icimâ eyliyecek yeniden yeniye eserler telifiyle takdim kılınması cihet cihet şanımızı i'lân ve menâfîimizi ikmâl eyliyecektir."*³⁸

Ahmet Mithat Stockholm'deki kongrede İslamiyet hakkında yanlış bilinenleri düzeltmek için çaba sarf etmiştir. İlk sikkenin İslam Tarihinde nerede basıldığı, 'Emsile' denilen ve eski tedrisatta okutulan kitabın dilinin Arapça mı yoksa Türkçe mi olduğu, Ahmet Mithat Efendi'nin bu kongrede düzelterek cevaplarını verdiği iki husustur.³⁹ Yine Avrupa seyahati esnasında Paris şehrinde yer alan 'Dünya Sergisi'nde Kahire Sokağı'nı canlandıran bölüme girmiş ve bakın karşılaştığı manzarayla ilgili neler söylemiştir:

"Sergi-i umûmideki Mısır Sokağı Fransa ahlakiyyununu büyük büyük itirazlara mecbûr eylemiş bir yerdir. Zira sergiyi temâşâ edenlerin en mergûb müracaatgâhları burası olup sebab-i rağbet ise ne Mısır'dan sevk edilen mamûlât-ı sınaiye, ne eşekler ve eşekçiler ve ne de orada yapılmış olan Mısırkâri binaların letâfet-i mîmariyesi değil, belki yalnız hânende ve rakkâse karıların tegannî etmeleri ve göbek atmaları kaziyesinden ibaret bulunmasıdır. Bu karıların hemen kâffesi kendilerine birer Müslüman ismi

³⁶ Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat*, s. 21.

³⁷ Okay Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat*, s. 23.

³⁸ *Avrupa'da Bir Cevlân*, İstanbul 1307, s. 225.

³⁹ Findley, V. Carter, *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*, s. 34.

takınmışlar ise de hiç birisinin İslam'dan olmadığı mertebe-i tahakkukatadır. En çoğu Tunus ve Mısır'ın Yahudi karılarından ve birazı Mısır'ın Kıptiyelerindendir. Bu karıların türlü evza' ve harekâtla vücûdlarını bi't-tahrik raks etmeleri bizim buralarca dahi müstahsenâttan addolunacak şeyler olmayıp hatta Tunus'ta ve Mısır'da bile raksın bu türlüünü görmek bunlara mahsûs olan bazı hücre yerlere gitmeye vâbeste olduğu ve bu temâşânın bir nevi sefahat sayıldığı malûmdur."⁴⁰

Ahmet Mithat için Parislilerin bu yarı çıplak dansçılara saatlerce ilgi göstermesi şaşırtıcı bir durumdur. Parisliler Şarka, aslı olmayan aşırı bir erotik anlam yüklemişlerdir. Mısırı temsil eden bu dansçıların giydikleri kıyafetleri şark kadınlarının hiçbiri giymezler. Ahmet Mithat'a göre Kahire Sokağı cinsiyet konularına odaklanan bir temsili şiddet alanıdır.⁴¹ Bu yanlış algılamayla, Doğu tamamen dişileştirilmiş ve gerçekliğinden uzaklaştırılmıştır. Bu şekilde o, Batı'nın gerçek dışı Doğu algısını ortaya koyar.

Bununla birlikte Ahmet Mithat serginin Makine Sarayı bölümünde bulunan makinelerden büyülediğini ve bu makinelerin Osmanlı'da kullanılması halinde nelerin yapılabileceğinden bahseder. Batı'daki maddî ilerleme tahmin ettiğinden daha da fazladır.

Kendisi de bir matbaacı olan ve gördüğü matbaa makineleri için "*Burada müşahede eylediğim makineler hiçbir şeye kabul edilmeyecek mükemmeliyeti hâiz bulduklarını teslim mecburum.*"⁴² diyen Ahmet Mithat, bu makineleri gördükten sonra "*Avrupa terakkiyat-ı maddiyyesinin gerçekten hayret-fermây-ı ukûl-ı müdekkikîn olacak dereceyi çoktan bulmuş da geçmiş bile olduğunu*" dile getirir. Bu hükmünün de hiçbir taassuba bağlı olmadan verildiğini belirtir.⁴³

O yine elektriğin gündelik hayatta kullanılmadığı bir dönemde Avrupa'da elektrik lambalarıyla karşılaşmış, asansörü ilk defa orada görmüş, İsviçre'de girdiği saatçi dükkânlarında karşılaştığı manzara karşısında hayretler içinde kalmıştır. Batı'nın manevî iklimine karşın maddî terakkiyatı onu çokça şaşırtmış, hayret ve hayranlığını gizleyememiştir. Bu şekilde Batı'nın teknik üstünlüğünü ve bu maddî üstünlüğün gündelik hayatın her safhasını kapsadığını müşahede etmiştir.

Osmanlı'daki şehir düzeni, sokaklar, temizlik, şehir içi seyahatte kullanılan nakil araçları ve alışveriş geleneği ile gördüğü Avrupa şehirlerini sürekli mukayese etmiştir. Avrupa'nın maddî terakkiyatına uygun olarak şehir düzeni farklılaşmış, daha bir intizam almıştır. Hatta asfaltın yaygın olarak kullanılmadığı o dönemde yağmurdan sonra sokakların çamur olmaması da Ahmet Mithat'ı oldukça şaşırtır: "*Avrupa'nın Paris gibi büyük ve muntazam ve devâir-i belediyesi faal olan şehirlerinde çamur denilen şey ismi var cismi yok hükmünü almıştır.*" Ahmet Mithat Paris'teki

⁴⁰ *Avrupa'da Bir Cevlân*, s. 525-526.

⁴¹ Findley, V. Carter, *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*, s. 42.

⁴² *Avrupa'da Bir Cevlân*, s. 682.

⁴³ *Avrupa'da Bir Cevlân*, s. 656.

dükkânların çalışma şekli ve çalışanları hakkında da şunları söyler: *"Paris'te dükkânlar hemen ailelimum denilecek bir surette kadınlar elindedirler. Dükkânların birçoğunda erkek dahi bulunsa bile müşteri ile edilecek muameleyi umûmiyet üzere kadınlara havale etmişlerdir."*⁴⁴ Bu dükkânlarda çalışan kadınlardan bazıları güzellikleri ve nazik tavırlarıyla Ahmet Mithat'ı adeta cezbeder: *"Hele kadınlardan bazıları o kadar taze, o kadar güzel, o derecelerde süslü, o mertebelerde naziktirler ki, böyle bir kadının dükkâncı edilmiş olmasına insanın acımağı gelir. Adeta en muteber bir kadın huzurunda bulunuluyor imiş gibi terbiyeli ve nazik davranmak mecburiyeti kalpte hasıl olur."* Kadınların idare ettiği bu dükkânları tasvir ederken yine şunları söyler: *"Dükkânların ne kadar temiz ve süslü olduklarını tafsile hacet var mıdır? Bir bakkeal dükkânı için, bizdeki eczâhâneler kadar temiz ve muntazam ve müzeyyendir, dersem mübâлага-i sırfaya hamlolunmamalıdır."* Ahmet Mithat buradan devam ederek İstanbul mağazalarıyla orada gördüğü mağazaları da hemen kıyaslar: *"Hele şapka, elbise ve tuhafçılığa müteallik eşya furuht olunan dükkânlar, nümûnelerini Beyoğlu'nda, Galata'da gördüğümüz en muntazam mağazalara da tamamiyle kıyas kabul edemez. Temizlik ve intizam ciheti, daha mükemmel olduktan fazla, istihdam olunan memurlar bizim Galata ve Beyoğlu'nun Rum'dan, Ermeni'den bozma Frenklerine benzemezler."*⁴⁵

Ancak Ahmet Mithat ile Avrupa seyahatinde tanıştığı ve aslında bir Rus hanımı olan fakat kendisini bir Türk ismiyle tanıtan Madam Gülnar arasında geçen diyalogdan onun Avrupa'nın yalnızca maddî terakkiyatına hayran olduğunu anlıyoruz. Buna ise gördüğü makineler sebep olur. Madam Gülnar'a cevap verirken Ahmet Mithat *"Avrupa'da beni gerçekten meftun ve mütehayyir eyleyen şey terakkiyat-ı maddiyyeden ibâret olup bunun da asıl hayran olmağa şâyan olan ciheti makinelerden ibârettir."*⁴⁶ demiştir. Ahmet Mithat bu şekilde manevî iklimini sevmediği Batı'ya maddî terakkiyatıyla hayranlık duymuş ve Batı'ya değerlendiren sürekli maddî ve manevî karşıtlıklar üzerinden bir bakış geliştirmiştir.

Nitekim Ahmet Mithat'a göre Şark ahlâkında ihanetle vasıflandırılacak münâsebetler Avrupa'da centilmenlik telakkî edilmektedir.⁴⁷ O, kendi merakı ve arkadaşlarının davetiyle gittiği açık hava gazinosu tarzında bir yerden bahsederken de şunları söyler:

*"Yedi-sekiz yüz kadar erbâb-ı temâşânın kısm-ı a'zâmını karılar teşkil ediyorlardı ki, bir gazeteden kopardıkları kâğıtları fındık cesâmetinde hap gibi buruşturup sağdaki soldaki, öndeki, arkadaki erkeklere fırlatmak neviden soğuk arsızlıkları bâzi kimseleri kahkahalarla güldürebiliyordu."*⁴⁸ Seyircilerin böyle olduğu ortamda Ahmet Mithat hanendelerin de rezilane tavırlar içinde şarkı söylediklerini ve bu

⁴⁴ *Avrupa'da Bir Cevlân* s. 521.

⁴⁵ *Avrupa'da Bir Cevlân*, s. 521.

⁴⁶ *Avrupa'da Bir Cevlân*, s. 657.

⁴⁷ Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat*, s. 112.

⁴⁸ *Avrupa'da Bir Cevlân*, s. 581.

ortama bir sürü para vererek vaktini buralarda geçiren Parislilerin halinin içler acısı olduğunu söyler.⁴⁹ O tarihte Batı'da doğan çocuklarının üçte birinin gayr-ı meşrû olduğu bilgisini öğrenen Ahmet Mithat adetâ bir şaşkınlık yaşar.⁵⁰ Bu fuşşiyât tabîî ki aile bağlarını koparan sebeplerin başındadır ve Ahmet Mithat bu durumu şöyle dile getirir:

"Mesken denilen şey insanın tek başına yapayalnız ikameti için olursa, onun mahbesten pek az farkı olur. Meskendeki bahtiyarlık evlâd ü ıyâl ile hâsıldır. Hâlbuki Paris'te vukubulan tevellüdât-ı yevmiyenin tamam yüzde otuz üçü evlâd-ı gayr-i meşrûadan olduğunu her pazartesi günü devâir-i belediyeden gazetelere tebliğ olunan tevellüdât ve vefeyât ve ahvâl-i umûmiye-i sıhhiye istatistikleri mevki-i sübûta koymaktadırlar. Bundan istidlâl ile diyelim ki, işte içinde bahtiyarlık aradığımız memleketin bir sülûs nüfusu vâlidîyet ve mevlûdiyet bahtiyarlığından mahrum bîçâregândır."⁵¹

Ahmet Mithat Batı'nın tedenniyât-ı mâneviyesinden bahseder. Ona göre Osmanlı çalışarak Batı'nın yakaladığı terakkiyât-ı maddiyeyi yakalayabilir; ama Batı asla kaybettiği ahlakı tekrar elde etme bahtiyarlığına sahip değildir. Avrupa'ya sadece maddî terakkiyâtı ile gıpta etmemiz gerektiği gerçeğinin bizim bahtiyarlığımız olduğunu dile getirir. Bununla birlikte Batı da kendi içinde beğenileri ve yaşayış tarzı yekpâre bir bütün değildir. O, Kuzey Avrupa ülkelerinin Batı'nın mânevî tedenniyâtına ayak uydurmadıklarını, bütün bir Batı'nın da aynı istikâmette olmadığını dile getirir.⁵² Meselâ bakın, Ahmet Mithat İsveçlilerden nasıl bahseder:

"İctimâ ihtitâmdan sonra ikâmetgâhımıza geldiğimizde, İsveç kibârından o zamana kadar maârifte peydâ eylemiş olduğumuz bir hayli zevât vedâya geldiklerinden, akşama kadar bunlar ile imrâr-ı evkât eyledik. Bu halk Avrupa'nın ulûm ve sanâyice terakkiyâtına iştirâk eylemiş ise de ahlakeça tedenniyâtına iştirâk etmediklerinden, hüsn-i ahlâk-ı kadîmelerini pek güzel muhafaza eylemişlerdir. Vâkıa ağırlıkları sükûtilikleri bir dereceye kadar İngilizlere benzer ise de İngilizlerde görülen ruûnet-i meşhûra bunlarda bulunmak şöyle dursun bil'aks nezâkette son dereceye varırlar. Kalpleri temiz ve sâfi olduğundan dostluğa pek çabuk kuvvet verirler. Hele dostluktaki hâlisîyetleri fevkalâdedir. Kadınlarında erkeklerinde ismet u iffete söz olmayıp Avrupa'nın sair taraflarında görülen rezâilden masunedirler."⁵³

Ahmet Mithat'ın gözlemlerini aktarırken dikkati çeken önemli bir nokta da onun bu gözlemlerde sosyolojik bir bakış geliştirmiş olmasıdır. Gözlemlerini değerlendirirken genellemeci bir tutum içinde olmayan Ahmet Mithat, seyahatnamesinde, gözlem ve değerlendirmelerinde tarafsız olacağını dile getirmiştir. O,

⁴⁹ Avrupa'da Bir Cevlân, s. 582.

⁵⁰ Mithat, Ahmet, Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahut Alafranga, Mukaddime s. 61.

⁵¹ Avrupa'da Bir Cevlân, s. 766-777.

⁵² Avrupa'da Bir Cevlân, s. 225.

⁵³ Avrupa'da Bir Cevlân, s. 225.

gözlemlerini anlatırken birçok kere bir bilim adamı tavrıyla karşımıza çıkar. Maddî terakkiyatına hayran olduğu Avrupa'ya manevî açıdan oldukça sert eleştiriler getirmiş, Avrupa maddî terakkiyatının büyüğü, Ahmet Mithat'ı eleştirelilikten alı koymamıştır. Bu şekilde de Batı'yı maddî ve mânevî olarak ikili bir ayrım tabî tutması mümkün olmuştur.

Ahmet Mithat bütün bir gezinin ardından Osmanlı'yı ve gezdiği yerleri maddî ve manevî açıdan gayet soğukkanlı bir şekilde karşılaştıran, gördüklerinin ve düşündüklerinin özeti ve hasılası niteliğinde şu sözleri söyler: "(...) Her şeyi yeniden yapmak mecburiyetindeyiz. Cümlemiz el birliği ile pek çok seneler çalışır isek ancak biz dahî o esere iktifâya başlamış sayılabiliriz. Avrupa'yı geçebilmek muvaffakiyetini evladımız değil ahfâdımız için düşünür isek belki de yine isti'câl etmiş sayılabiliriz. Zîrâ muvaffakiyat-ı mezkûrenin mevkûf-ı aleyhi olan milyonları bulmak muhal olmamakla beraber, mesâyi-i mütemâdiye ile imrârı lazım gelen senelerin adedi her halde şâyân-ı ehemmiyet bir miktara varacaktır. Ammâ terakkiyat-ı mânevîyesine gelince (...) Bizim için Avrupa'nın terakkiyatı manevîyesini arzu eylemek, medeniyet-i kadîmemizin ve diyânet-i islâmiyemizin bizde peydâ eylediği mânevîyatı fedâ demek olacağından, buna vicdanımız bir veçhile rıza gösteremez. Zira Avrupa'nın manevîyatı ekseriyet üzere esas-ı ma'yûbeyeye mübteni olduğundan, onlar memduhiyetçe bizim mânevîyatımıza kıyas bile kabul edemez."⁵⁴

Bu sosyolojik bakış, Avrupa maddî terakkiyatının kısa sürede elde edilemeyecek kadar ileri düzeyde olduğu gerçeğini idrak etmiştir. Bu değil Ahmet Mithat neslinin, kararlı ve istikrarlı bir gidişatla ahfâdın bile görmekte zorlanacağı bir ilerlemedir. Bununla birlikte Avrupa'nın manevî ahlakını arzu etmek İslam ahlakını feda etmek anlamına gelmektedir. Bizim sahip olduğumuz manevî değerler de kıyas kabul edilemeyecek düzeyde ilerdedir.

Ahmet Mithat bu seyahatinde, Batı'yı sosyolojik bir gözlemin nesnesi haline getirmiştir. Bu açıdan o, kendinden öncekilerden daha derin ve eleştirel bir bakış geliştirerek çok sonraları dillendirilecek olan oksidantalist söylemin ilk aşamalarından birini ortaya koymuş olmaktadır.

Ahmet Mithat'ın Avrupa seyahatnamesi gözlemlerini bu şekilde dile getirdikten sonra, *Felâtun Bey ve Râkım Efendi*'de onun Osmanlı Batılılaşması sürecinde nasıl bir tip telkin ettiğini, Doğu-Batı ikilemini nasıl aşmaya çalıştığını tespit etmeye çalışacağız.

BİR SENTEZ KARAKTER: RÂKİM EFENDİ VE BİR ALAFRANGA ZÜPPE: FELÂTUN BEY

19. yüzyılda Batılılaşma hareketine paralel olarak Batı'da gelişen edebi türler olan hikâye ve roman yeni türler olarak edebiyatımıza girmiştir. Bu edebi türler Batı düşüncesini tanıma ve onu yansıtmaya vesilesi de olmuşlardır. Birçok edebî

⁵⁴ *Avrupa'da Bir Cevlân*, s. 1005.

eserin çevirisi yapılmış, Batı'daki edebî akımlar ve edebî eserler taklit edilerek Türk Edebiyatı yeniden biçimlendirilmeye başlanmıştır. Batı'daki edebî ve siyasi her türlü fikir akımlarını taklit, kültürler arası alışverişi ve etkileşimi artırmış ve medeniyetler mukayesesine sebep olmuştur. Bu dönemin edebî eserleri estetik mükemmeliyete ulaşmadan ziyade bir fikir arayışının ürünleri olarak ortaya çıkmışlardır. Ahmet Mithat da bu doğrultuda yazdığı eserlerinde sanatı değil öğreticiliği önemsemiştir. Sanat yönü ağır basan eser vermemesinin sebebini de toplumun edebiyattan anlamadığını, yüzde doksan dokuzu koyu bilgisizlik içinde olan bir memlekette edebî eser vermenin, aç bir insana meyve ikram etmek kadar yersiz bir davranış olacağını söyleyerek izah eder.⁵⁵ O, bu anlamda pragmatist bir romancıdır. Bundan olsa gerek, birinci sınıf sanatçı ve romancı olamamıştır. Bununla birlikte onun bu pragmatist tavrı kendi kişiliğiyle ilgili olmayıp ülkenin içinde bulunduğu durumla alakalıdır.⁵⁶

Ahmet Mithat'a ait *Felâton Bey ve Râkım Efendi* romanı anlata geldiğimiz ortamın ilk örneklerindedir.

Felâton Bey ve Râkım Efendi, Ahmet Mithat'ın otuzlu yaşlarında kaleme aldığı bir roman olup onun şöhrete ulaşmış eserlerinden biridir.⁵⁷ Roman boyunca Ahmet Mithat *alafranga* yaşayışa sahip Felâton Bey'le, *alaturka* bir hayat tarzı sürdüren Râkım Efendi üzerinden farklı iki yaşayış biçimi arasında mukayeseler yapmaktadır.

Romanın baş karakteri Râkım Efendi'dir. Râkım, kendisine babasından küçük bir evden başka bir şey kalmayan, Felâton'a nispetle fakir denebilecek bir ailenin oğlu olarak karşımıza çıkar. Felâton ise zengin bir babanın mirasyedi ve elinden iş gelmeyen züppe oğludur. Râkım ve Felâton dışındaki kahramanlar romanın tâlî karakterleridir.

BİR SENTEZ KARAKTER: RÂKİM EFENDİ

Romanımızın baş kahramanı Râkım kendi gayreti, annesi ve Arap dadısının teşvikiyle hadis, tefsir ve fıkıh gözden geçirmiştir. Mantık ilmini çok iyi bir şekilde tahsil etmiş; edebiyatta Farsça'dan ve Arapça'dan beyitler ezberlemiş, Fransızcasını geliştirmiş ve kimya, hukuk, coğrafya gibi alanlarda kendisini yetiştirmiştir. "*Hele okuduğu Fransız romanlarının, tiyatro nâmelerinin ve eş'ar ve edebiyâtının nihâyeti yok gibidir.*"⁵⁸

Ahmet Mithat, baş kahraman olan Râkım'ı böyle ortaya koyarak romana başlar. Onun yapmak istediği şey daha romanın başlarında Râkım karakteri hakkında bilgi verirken kendini belli eder. Râkım; bir yandan temel İslam ilimlerini

⁵⁵ Kudret Cevdet, *Ahmet Mithat*, Türk Dili Kurumu Yay. Ankara 1962, s. 17.

⁵⁶ Okay Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat*, s. 29-30.

⁵⁷ Felâton Bey ve Râkım Efendi'nin basım yılı 1875'tir.

⁵⁸ Ahmet Mithat, *Felâton Bey ve Râkım Efendi*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 15.

hâiz, Arapça ve Farsça'dan beyitler ezberleyecek kadar Doğu'ludur, bir yandan da sayısız Fransızca roman, tiyatro ve şiir metni okuyacak kadar Batı'lı bir karakterdir.

Ahmet Mithat'ın Batı karşısında idealize ettiği sentez karakter budur. Ahmet Mithat Batılılaşma ve alaturka geleneği devam ettirme anlamında mutedil yaklaşımli bir karakter ortaya koymuştur. Bu mutedil, yani alaturka ama gerektiği zaman Batı'lı tavır alabilen karakter Ahmet Mithat'ın bir baba edasıyla okuyucuya telkin ettiği eklektik⁵⁹ bir tiptir. Böyle bir telkinin Ahmet Mithat'ta düşünsel bir temeli vardır. O, Batı'yı maddî ve manevî olarak ikili bir ayırma tabi tutar. Batı'nın maddî ilerlemesi ile manevî durumu birbirinden ayrıştırılabilir. Öteki olan Batı'yı bu ayırma tabi tutması ona kendi kendini algılamak de bu ayrımı düşünebileceği imkanını vermektedir. Böylece Ahmet Mithat Efendi manevî olanı koruyarak "*modern bir Osmanlı kültürü*" oluşturulabileceği manevî bir atmosferi düşünür.⁶⁰ O, bu anlamda batı medeniyetini bir rejim davası haline getiren Tanzimat yazarlarının, Batı'yı bir örf ve adetler sistemi olarak benimseme taraftarı olanların ve hatta Beşir Fuad gibi pozitif ve materyalist görenlerin de dışında yeni bir insan tipidir. Bu yeni insan tipi muhafazakâr sentezci bir tiptir. Râkım karakteri de Ahmet Mithat Efendi'nin sunduğu *doğru Batılılaşmanın simgesi*⁶¹ ve bu ideal tipin romandaki örneğidir.

Annesi ve babasını erken yaşta kaybeden Râkım Efendi daha sonra evin hizmetçisi Fedayi hanımla yaşamayı sürdürür. Fedayi hanım yaşlanınca Râkım Efendi evin hizmetlerine yardım etsin diye para vererek bir köle olan Canan'ı alır. Aralarında kan bağı bulunmayan bu karakterler Râkım Efendi'nin ailesidir. Râkım'ın evi, Ahmet Mithat'ın oluşturduğu, alaturka olmakla birlikte modern bir Osmanlı ailesidir. Bir taraftan alaturka, diğer taraftan evin hizmetlerini görmek üzere alınmış hizmetçi/cariye olan Canan'a bir gayrimüslim Fransız tarafından piyano dersi verdirilecek kadar modern ve Batılı bir ailedir. Realitede bize durumu çelişkili gibi gözükken bu aile, romanda kendi içinde gayet uyumlu bir aile olarak gösterilmektedir. Ahmet Mithat'ın roman üzerinden yola çıkarak o dönem Osmanlı toplumu için salık verdiği aile tipi de bu olsa gerektir. Ahmet Mithat bize, Batılılaşmanın istenilen istikametini göstermektedir. Râkım Efendi, evin hizmetçisi olarak aldığı Canan'ı eğitir ve daha sonra azat eder. Onunla evlenir ve Canan

⁵⁹ Eklektizm; Tanzimat dönemindeki birçok düşünürün karakteridir. Bu durum edebi eserlere de yansımıştır. Tanzimat aydınlarındaki eklektizme dair bkz: Çelik, Hüseyin; "Tanzimat Aydınlarının Eklektizmi", *Türkiye Günüğü*, Sayı: 34, Mayıs-Haziran 1995. Bu makalede Münif Paşa, Ali Suavi, Hoca Tahsin Efendi, Ahmet Mithat Efendi, Beşir Fuat ve Mizancı Murat Bey isimleri Tanzimat dönemi eklektizminin önde gelen düşünürleri olarak zikredilmiştir.

⁶⁰ Findley, V. Carter, *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*, s. 14.

⁶¹ Alver Köksal, "Züppelik Anlatısı ve Toplum: Türk Romanında Züppe Tipi", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Sayı 16, 2006, s. 168.

evin hanımı olur. Buradan yola çıkarak, Ahmet Mithat için kadının eğitiminin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu eğitime okuma-yazma, şiir söyleme, piyano çalma bile girer ama Ahmet Mithat bu eğitim sonunda kadına çalışma hayatı için belli bir yön çizmez. Ahmet Mithat kendi hayatında da hiçbir kızını mektebe göndermemiştir. Kızların erkeklerle bir arada okumasına da muarız olmuştur. Bununla birlikte kızlarının hepsini kendi okutmuştur. Bütün ailesinde mûsikîşinaslık olup, çocuklarının hepsi en az bir yabancı dil bilmektedirler.⁶² Bununla birlikte edebiyatımızın ilk kadın romancısı olan Fatma Âliye'nin yetişmesinde önemli bir katkısı olan Ahmet Mithat, Fatma Âliye'nin ilk romanı olan *Hayal ve Hakikat*'i onunla birlikte kaleme almıştır.⁶³

Romanımızın baş kahramanına dönersek, ilk ciddi para kazanma tecrübesini bir Fransızca kitabı Türkçeye çevirmekle yaşayacak olan Râkım, geçim teminini sürekli devam ettirdiği öğretmenlikle, yazarlıkla ve bazen de tercüme yaparak sağlayacaktır. Romanın diğer kahramanı Felâtun Bey'in aksine, Râkım çalışkan, her şey hakkında bilgi sahibi olan, gayet alımlı ve fakat gösteriş meraklısı olmayan, alafrangayı da bilen ama alaturka aile yaşantısına sahip bir Osmanlı'dır. Adeta, "yıkılmaz gururu ve kibriyle Râkım doğru Batılılaşmanın gürbüz çocuğudur."⁶⁴ Olumlu sonuçlanan her işten sonra Allah'a şükürlerini belirten Râkım, aynı zamanda evine piyano dersi vermek için gelen gayr-i müslim bir kadının sorusuna verdiği cevapla ara sıra rakı içtiğini de öğrendiğimiz bir karakterdir.

"Jozefino: Mastika içer misiniz Mösyö Râkım?"

Râkım: Vallahi madam ne içerim diyebilirim, ne de içmem. Bazı bazı içtiğim vardır. Fakat müptelâsı da değilim."⁶⁵

Bu Ahmet Mithat'ın eklektik tipidir. Râkım ne çok dindar ne de geleneksel Osmanlı yaşantısını terk edecek kadar alafranga bir karakterdir. Her şey hakkında bilgi sahibidir. Ahmet Mithat bu karakteri hiçbir zaman gösterişçi alafrangalığa özenen biri olarak karşımıza çıkarmaz. Ama asla Batı kültürüne de sırt çevirmemiş, bilakis Batılılaşmayı istenilen istikamette gerçekleştirmiş bir karakterdir.

BİR ALAFRANGA ZÜPPE: FELÂTUN BEY

Romanın negatif kahramanı Felâtun ise *alafranga* ile özdeşleşmiş züppe⁶⁶ bir karakterdir. Alafranga meraklısı bir babanın, Mustafa Merâki Efendi'nin oğludur. Mustafa Merâki Efendi alafrangaya öyle düşkün bir adamdır ki, ara sıra eve

⁶² Yazgıç Kâmil, *Bir Jübilenin İntiba'ları: Ahmed Midhat'ı Anıyoruz*, s. 95.

⁶³ "Fatma Âliye", *Tanzimat'tan Bugüne Yazarlar Ansiklopedisi*, Cilt 1, YKY, 1. Baskı, İstanbul 2001, s. 413-414.

⁶⁴ Alver Köksal, *Züppelik Anlatısı ve Toplum: Türk Romanında Züppe Tipi*, s. 169.

⁶⁵ Mithat Ahmet, *Felâtun Bey ve Râkım Efendi*, s. 57.

⁶⁶ Türk Romanında züppe tipi için bkz: Alver, Köksal, *Züppelik Anlatısı ve Toplum: Türk Romanında Züppe Tipi*, s. 163-182.

ziyarete gelen Batılı dostlarına hizmet etmeleri için ihtişamlı evinin Rum ve Ermeni hizmetçileri vardır. Ahmet Mithat, anlatısında Rum ve Ermeni⁶⁷ hizmetçiler istihdam etmeyi alafrangalık belirtisi saymaktadır. Böyle bir alafranga babanın oğlu olan Felâtun Rüştiye mektebine gitmiş, özel Fransızca dersleri almış, babası hiç eğitim almadığı için babasını geçebilmiş, fakat kendini daha fazla da yetiştirememiş çalışmayı sevmeyen tembel bir tiptir. Onun hakkında romanda şunları okumaktayız:

*"Şöyle bir hikâye basılmış' dediler mi Felâtun Bey için 'onu görmedim' demek muhal idi. Hangi kitap çıkarsa çıksın, satıcılardan kendisine daima kitap götürmeye alışmış olan şahıs, en evvel Felâtun Bey'in kitabını götürüp Beyoğlu'nda mücellit H'ye teslim eder ve o dahi âlâ alafranga olarak bi't teclit, arkasına altın yıldız ile A ve P harflerini dahi bastıktan sonra getirip Felâtun Bey'in uşağına verir ve akşam Bey geldikte kitabı görüp gayet muntazam kütüphanesine vaz' ederdi."*⁶⁸

Ahmet Mithat, Felâtun karakteriyle alafrangalığın gösterişçiliğine vurgu yapmaktadır. Aslında bu alafranga yaşayışlı karakterin kitap düşkünlüğü sadece ihtişamlı ciltlerle kaplattığı kitapları alıp kütüphanesine yerleştirmesinden ibarettir. Ahmet Mithat şöyle devam eder;

"Fransızca bu iki harfi tanırınız ya. Birisi 'elif' birisi 'pe' harfleridir. 'Elif' Felâtun [Eflâtun] Bey'in isminin ilk harfi, 'pe' ise Felâtun lafzının Fransızcası olan Platon kelimesinin birinci harfidir. Alafrangada bir adamın isminin yahut isimlerinin ilk harfi yahut harfleri konulmak vardır ki buna o adamın 'markası' denilir."

Bu gösterişçi alafranga, Beyoğlu'nda elbiseci ve terzi dükkânlarında modayı göstermek için mukavvalar üzerindeki resimlerden birkaç yüz taneye sahiptir. Elinde bir resimle endam aynasının karşısına geçerek kendisini resme benzetinceye kadar uğraşan ve iki gün aynı kıyafetle görünmeyen bir tiptir. Beyoğlu onun en uğrak yeridir. Beyoğlu Felâtun'un taklit ettiği ve benimsemeye çalıştığı hayatın yaşanması için uygun bir zemindir. Romanda Beyoğlu alafrangalığın bir gösteri mekânı olarak seçilmiştir.⁶⁹

⁶⁷ Ahmet Mithat'ın bu romanında yer alan gayrimüslimler bazen övgüye layık bazen haklarında bir şey belirtilmemiş nötr ve bazen de olumsuz karakterler olarak yer almaktadır. Ahmet Mithat, erdem sahibi bir Ermeni memurun olumlu bir hareketi sonucunda romanında kendisinden "Osmanlı bir adam" şeklinde övgüyle bahsetmiştir. Bu durum Ahmet Mithat'ın "kişileri din ve milliyetlerine değil, davranışlarına göre değerlendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir." Bununla birlikte Ahmet Mithat'ın Yahudiler'e bakışı aynı değildir. O, romanlarında çoğunlukla Yahudi kişilerin adlarını kullanmamış, kendilerini "Yahudi" şeklinde milliyetlerini zikrederek vermiştir. Bu iki tespit ve Ahmet Mithat romanlarındaki gayr-i müslim unsurlar için bkz: Gökçek, Fazıl "Osmanlı Kapısında Büyüme" Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar, İletişim Yay., İstanbul 2006.

⁶⁸ Felâtun Bey ve Râkım Efendi, s. 6.

⁶⁹ Türk romanında züppe karakterlerin uğrak yerleri Çamlıca, Boğaziçi, Beyoğlu gibi semtlerdir. Bu tespit için bkz. Alver Köksal, Züppelik Anlatısı ve Toplum: Türk Romanında Züppe Tipi, s. 166. Alafrangaların da züppe karakterlerle aynı mekanları paylaşmaları alafrangalık ile züppelik arasında bir bağ kurmaya imkan sağlayacak niteliktedir.

Önemli kalemlerin birinde memur olan Felâtun Bey'in ayda lâakal yirmi bin kuruş îradı vardır. Felâtun Bey bu yüzden başka hiçbir şeye ihtiyacı kalmayacağına hükmetmiş ve kendi fazl-u kemâlini beğenmiştir. Kendi muhakemât-ı feylosofânesini Eflâtun'dan daha dakik bulur. Cuma günü mutlaka bir seyir mahalline giden Felâtun, Cumartesi bir önceki günün yorgunluğunu çıkarır. Pazar günü ise seyir mahalleri daha alafranga olduğu için gitmemezlik yapamayan Felâtun bu günün yorgunluğunu da Pazartesi çıkarır. Ahmet Mithat Felâtun'un haftalık meşguliyetini şöyle hikâye ederek devam eder:

*"Salı günü kaleme gitmeye hazırlanır ise de havayı muvafık görünce Beyoğlu'nun bazı ziyaret mahallerini, baba dostlarını, ahbabı ve saireyi ziyaret arzusu o günü dahi tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek olursa, saat altıdan dokuzaya kadar olan vakti ancak o haftanın vukuatını hikâyeye bulabilip akşam için mutlaka iki dalkavukela gelir. Bunlar dahi kendisi gibi genç olacaklarından ve bâhusus Felâtun Beyefendi Beyoğlu'nda oturmak münasebetiyle ahbabını alafranga bir yolda eğlendirmek lazım geleceğinden Perşembe gecesini alafranga eğlence mahallerinde geçirir. O gece sabahlandığı cihetle Perşembe günü akşama kadar uyunur. Nihayet yine Cuma gelir ve işte şu bir haftalık meşguliyet nasılsa diğer haftaların meşguliyetleri dahi yine neyumma onu andırır."*⁷⁰

Bu tembel ve müsrif karakter zamanla parasını tüketmiş, etrafında kimsesi kalmamıştır. Sonunda kendisi de zevk ve sefa içinde bayağı işler peşinde koşarak, hafif meşrep kadınlara para yedirerek, her türlü ahlaksızlığa bulaşarak geçirdiği hayatının bir hata üzerine kurulu olduğunu anlamıştır. Romanın sonunda küçük bir memuriyetle ve ödenmesi güç bir borçla hayata devam etmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde Ahmet Mithat romanında alafranga züppe karakteri bir sefaletle iterken, bu tipin yaşayış tarzının ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik problemlere de dikkat çekmiştir. Bu tip etrafıyla uyumsuz, hayata tutunamayan bir karakterdir.

Ahmet Mithat biri çalışkan alaturka bir Osmanlı, diğeri alafranga tembel bir mirasyedi olan bu iki karakter arasında roman boyunca mukayese yapmamız için farklılıklar sunar. Râkım ne kadar becerikli, bilgili, ahlaklı, yüksek erdemler sahibi ve pozitif bir karakter olarak sunulmuş ise; Felâtun da bir o kadar beceriksiz, bayağı, ahlaksızlık peşinde koşan, bilgisiz ve negatif bir karakter olarak sunulmuştur. Burada Ahmet Mithat'ın bu iki karakteri siyah ve beyaz kadar birbirinden ayırarak iyi ve kötü modelleri belirlemesi, onun bu eserinde insanlara bildiği ve inandığı değerleri telkin etme amacıyla doğrudan alakalıdır. Bu telkinle Ahmet Mithat romanın sonunda Felâtun'u gösterişçi alafrangalığı ve müsrif yaşayışından dolayı beş parasızlığa mahkûm ederken, Râkım'ı iyi bir aile reisi, mut-

⁷⁰ Felâtun Bey ve Râkım Efendi, s. 5.

lu ve huzurlu bir karakter olarak nihayetlendirmiştir. Böylece o, okuyucuya adeta: 'Ey okuyucu bu iki hayat tarzının sonu bu kahramanların sonlarına benzer. Bizim tercihimiz de Râkım'ın tercihleri gibi olmalıdır' demektedir. Bu şekilde Ahmet Mithat kendi açısından romanıyla ahlakî bir gayeye hizmet etmiş de olmaktadır. Onun için, roman bir gayeden çok vasıtaadır.

Ahmet Mithat, roman karakterlerinde, Batı'yı bilim ve teknoloji gibi olumlu değerler bakımından doğru anlayan kişilerde Batılılaşmayı bir meziyet, fakat Batı'yı sadece kültürel unsurlarıyla ve yüzeysel olarak tanıyanlarda bir kusur olarak göstermiştir. Bu iki durum en belirgin şekilde Râkım ve Felâtun'la örneklendirilmiştir. Ahmet Mithat daha önce de belirttiğimiz gibi Batı'yı maddî ve manevî olarak ikili bir ayrıma tabi tutmuştur. Bu doğrultuda Batılılaşma, Batı'nın modern bilgide ulaştığı noktanın hedef alınarak gerçekleştirileceği bir ideal olmalıdır. Osmanlı'da bir kısım insan Batılılaşmayı ve alafrangalığı Felâtun gibi anlamış ve düşünsel temelden yoksun, her şeyin mübah olarak sayıldığı bir yanlış Batılılaşma ortaya çıkmıştır. Ahmet Mithat Avrupa'nın "*terakkiyât-ı fenniyyesine*" hayran olmakla birlikte garbın "*hayat-ı medeniyyesine*" düşmandır ve alafrangadan katiyen hoşlanmaz bir tiptir.⁷¹ Ahmet Mithat, Râkım karakteriyle Batılılaşmanın nasıl gerçekleşmesi gerektiğini gösteren bir örnek sunmuştur. Romanın sonunda, Batılılaşmanın yanlış örneği Felâtun hayata tutunamamış bir karakter olarak kalmıştır.

Yukarıda ele aldığımız Felâtun Bey ve Râkım Efendi adlı romanda, Ahmet Mithat Osmanlı'nın Batılılaşma sürecinde yaşanan sıkıntıları en belirgin şekliyle dile getirmiştir. Ahmet Mithat'ın bu sürece dair düşüncelerini alaturka ve alafranga iki karakter üzerinden ortaya koymaktadır. Onun maddî kültür ve manevî kültür ayrımı Avrupa'yı ziyaretiyle, orada müşahede ettikleriyle daha da belirgin hale gelmiştir.

DEĞERLENDİRME

Osmanlı'nın Avrupa'yı tanıma sürecinde Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi 1720 yılında Fransa'ya sefir olarak gönderilmiştir. Çelebi Mehmet Efendi bir yıl süren seyahatini tamamlayarak İstanbul'a geri dönmüştür. Orada gördükleri karşısında hayretlerini gizleyemeyerek "*dünya müminin zindanı, kâfirinse cennetidir*" hükmüne varan Mehmet Efendi'nin İstanbul'a dönüşünün ardından Osmanlı'dan Fransa'ya gönderilen sipariş listesi oldukça ilginçtir:

"Gözlük camları, dürbünler, mikroskoplar, aynalar, esvap dolapları, Goblen halıları, teşrih için balmumundan bir baş; kırmızı, beyaz ve sarı papağanlar, kıy-

⁷¹ Yazgıç Kâmil, *Bir Jübilenin İntiba'ları: Ahmed Mithat'ı Anıyoruz*, s. 94.

metli Flemenk sünbülü, çuka kumaş, bin şişe kadar şampanya, beş yüz şişe kadar Burgonya şarabı.⁷²

Anlaşılabacağı üzere, Osmanlı'nın Avrupa'yı tanıma ve algılama süreci önce dinî bir motivasyonla ötekileştirme şeklinde başlamış, ardından şaşkınlık ve hayranlıkla devam etmiştir. Tabiatıyla bu durum, ilk elde Batı'yı anlama sürecini geciktirmiştir. Ahmet Mithat, 1889'da bir Osmanlı entelektüeli olarak Avrupa seyahatine çıkmış ve iki ay Avrupa'da kalmıştır. Onun seyahatinde ötekileştirici tavır aşılıp, kendinden öncekilerin şaşkınlığı ve hayranlığı, yerini daha soğukkanlı ve anlamaya yönelik bir yaklaşıma bırakmıştır. Şarkiyatçılar Kongresi'nde Ahmet Mithat sahip olduğu bilgi ve tutumuyla birçok oryantalistin gıptayla baktığı bir karakter olmuştur.

O, seyahati esnasında şahit olduğu Avrupa gerçeğini daha eleştirel bir gözle ele alarak tespitlerde bulunmuş ve zaman zaman adeta bir sosyolog edasıyla gözlemler yaparak kendinden öncekilerin ortaya koyduklarına bir yenilik katmıştır. Batı'nın Doğu algısındaki çarpıklığı, Batı'nın aslında var olmayan aşırı bir erotizmi Doğu'ya yüklemesi örneğinde olduğu gibi Doğu hakkındaki gerçek dışı kanaatleri, maddî ilerlemeye karşın manevî tedenniyatı Ahmet Mithat'ın genel tespitlerindedir. Gezisinde Batı'daki maddî ilerlemeyi görerek hayranlığını belirten Ahmet Mithat'ın bu hayranlığı, Batı'daki manevî tedenniyatı görmezlikten gelmesine sebep olmamıştır. O böylece, Batı'yı maddî ve manevî bir ayrıma tabi tutmuştur. Bu ayrıma, Ahmet Mithat'ın Batı'nın bilgisini alan, bununla birlikte kendi kültürel ve manevî değerlerine bağlı modern bir Osmanlı idealine uygun zemin olmuştur. Bu eklektik yaklaşım daha sonra birçokları tarafından benimsenecektir. Nitekim bu görüş Ziya Gökalp tarafından sistematize edilmiş ve temsili de sonraları Türk fikir hayatında Mehmet Akif'le bulmuştur.

Ahmet Mithat'ın Avrupa seyahatinde kendine güvenen ve eleştirel bir bakış açısıyla Batı'yı bir inceleme nesnesi haline getiren tavrı, onu oksidantalist, kendi değişimiyle "mustagrib" bir söylemin sahibi haline getirmiştir. Bu yönüyle de Ahmet Mithat Osmanlı'da bu söylemi ilk dillendiren isim olmuştur. Kendinden öncekilere göre derin, ardıllarına göre ise sathî diyebileceğimiz yorumlarıyla Ahmet Mithat, Osmanlı tarafından Batı'nın gerçek bir inceleme nesnesi haline getirildiği oksidantalist söylemin ilk aşamalardan biri olarak karşımıza çıkar.

Yazmak, Ahmet Mithat için kendi değerlerine bağlı modern bir Osmanlı inşasını hedefleyen bir hareketin aracıdır. Bu yüzden Efendi'nin eserleri sanatsal açıdan zayıf kalmıştır. Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum gereği, sınırları belli

⁷² Uçman, Abdullah, "Türk Romanında İlk Alafranga Tip: Felâton Bey", *Kitap-lık*, YKY, Sayı: 54, Temmuz-Ağustos 2002, s. 140-147. Bu bilgi için makalede kaynak gösterilen eser Refik Ahmet, *Tarihî Simâlar*, İstanbul 1331, s. 38.

sabit bir ideolojiyi savunmak yerine pragmatist bir ahlakla hareket eden Ahmet Mithat, Abdülhamit yanlısı muhafazakâr bir çizgi içinde kalmıştır.

Râkım karakteri, yazarın Osmanlı için idealize ettiği modern ve geleneksel değerlere bağlı sentez bir bireydir. Râkım'ın, aynı Ahmet Mithat gibi bütün bilimlerden az çok haberdar, her şey hakkında fikir sahibi olan, dindar ve bununla birlikte bir o kadar da modern bir karakter olması ve romandaki kurgusal yaşamının Ahmet Mithat'ın kendi yaşam çizgisiyle de benzerlikler göstermesi, bize bu karakterin aslında Ahmet Mithat'ın kendisi olduğu gerçeğini gösterir. Ahmet Mithat, romanında Râkım karakteriyle vücut bulmuş ve onun üzerinden konuşmuştur. Felâtun ise Ahmet Mithat'ın alafrangaya olan bakışını gösteren negatif kahramandır. Ahmet Mithat, Felâtun üzerinden Tanzimat dönemi alafranga anlayışındaki çarpıklıkları göstermiş, alafranganın gösterişçiliğini ve içi boşluğunu her fırsatta zemmetmiştir. Râkım, Batılılaşmada olması gereken istikameti temsil ederken, Felâtun yanlış Batılılaşmanın hayata tutunamayan çocuğudur. Ahmet Mithat'a göre alafrangacı tavır, Batı'nın bilgisini değil, kültürel ve manevî olan yanını taklit ederek Batılılaşmayı yanlış istikamette gerçekleştirmiştir. Ahmet Mithat, Batı'yı maddî ve manevî bir ayrıma tabi tutarken, doğru bir gelişim çizgisinin Batı'nın ilerlemiş olduğu maddî alanın üzerinden gitmekle gerçekleşeceğini söylemiş ve sahip olduğu değerlere bağlı modern bir Osmanlı hayaliyle motive olmuştur.